

1951

η φύση

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 175

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2023

Αἰκυόνη με τη ρεῖα της (φωτ. Μάνος Βατζόλιας)

Συστάδα φυτών *Consolida samia*
σε πλήρη ανθοφορία [3.7.2023]
στον τυπικά ανοιχτό και πετρώδη
βιότοπό τους (φωτ. Α. Καλτσής
& Τράπεζα Σπερμάτων ΕΚΠΑ)

Consolida samia – η «εξαφανισμένη» Σαμιώτισσα

Κώστας Α. Θάνος¹

Η αλήθεια είναι ότι ούτε εξαφανίστηκε ποτέ ούτε, φυσικά, επανεμφανίστηκε. Ήταν πάντα εκεί, στις κακοτράχαλες νοτιοδυτικές υπώρειες του Κέρκη, πιστή σαν την Περσεφόνη στον ετήσιο κύκλο ανάδυσής της στον επάνω κόσμο –την άνοιξη– και στην επιστροφή της κάτω από το έδαφος στο τέλος του καλοκαιριού. Ο λόγος για την *Consolida samia* P.H. Davis, ένα μικρό, ετήσιο φυτό (θερόφυτο), τοπικό ενδημικό της Σάμου,² με πανέμορφα άνθη σε απαλές αποχρώσεις του λιλά. Το είδος απαντά σε έναν μοναδικό πληθυσμό περιορισμένης έκτασης, στο όρος Κερκετεύς (Κέρκης) της Σάμου, εντός της περιοχής NATURA 2000 με κωδικό GR4120003 ΣΑΜΟΣ: ΟΡΟΣ ΚΕΡΚΕΤΕΥΣ – ΜΙΚΡΟ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟ ΣΕΪΤΑΝΙ – ΔΑΣΟΣ ΚΑΣΤΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΛΕΚΚΑΣ, ΑΚΡ. ΚΑΤΑΒΑΣΗΣ – ΛΙΜΕΝΑΣ. Προστατεύεται από το Προεδρικό Διάταγμα 67/81 (1981), έχει αξιολογη-

θεί (2011) ως Κρισίμως Κινδυνεύον (CR) από την IUCN (Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης), συμπεριλαμβάνεται στο Παράρτημα 1 (των αυστηρά προστατευόμενων ειδών χλωρίδας) της Σύμβασης της Βέρνης (1979), καθώς και στα «50 Κορυφαία (TOP 50) Φυτά των Νησιών της Μεσογείου» (2005, 2017) και είναι ένα από τα 25 Ελληνικά φυτά Κοινοτικής Προτεραιότητας της «Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ (Οδηγία των Οικοτόπων) για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας» (1992). Με λίγα λόγια πρόκειται για ένα «διάσημο» φυτό, που μέχρι πριν από λίγο καιρό παρέμενε σχεδόν άγνωστο. Κι αυτό γιατί, μετά την αρχική ανακάλυψή του το 1962, κανείς δεν το είχε ξαναδεί, παρόλο που οι ασαφείς αναφορές για αυξομειώσεις του μεγέθους του πληθυσμού (έως 100 άτομα το 1962, 20 το 1975, 100 το 1995) άφησαν τη εντύπωση ότι το φυτό είχε επανεπτοπιστεί. Στην πραγματικότητα όμως, οι (διαχρονικά αρκετές) προσπάθειες για την επανεύρεσή του τόσο από ερασιτέχνες όσο και από σημαντικούς ειδικούς επιστήμονες (Δημήτρης Χριστοδουλάκης, Θεοφάνης Κωνσταντινίδης, Arne Strid) είχαν αποβεί άκαρπες. Η μεγάλη μας άγνοια συνοδευόταν ακόμη από την απουσία έστω και μίας φωτογραφίας ζωντανού φυτού, καθώς επίσης και από την έλλειψη κάθε στοιχείου σχετικά με τους καρπούς και τα σπέρματα του είδους.

1. Ο Κώστας Α. Θάνος είναι Ομότιμος Καθηγητής στον Τομέα Βοτανικής, Τμήμα Βιολογίας ΕΚΠΑ (επιστημονικός υπεύθυνος της Τράπεζας Σπερμάτων ΕΚΠΑ)

2. Το 2011 ερευνητές του Πανεπιστημίου Manisa Celal Bayar δημοσίευσαν μια εργασία σχετικά με την ανακάλυψη ενός πληθυσμού *C. samia* σε κοντινή τους περιοχή (Kocavivri Hill, Soma, Manisa, Τουρκία). 200 χλμ. σε ευθεία γραμμή ΒΑ του locus classicus, χωρίς όμως επαρκή τεκμηρίωση και με αμφίβολης αξίας δεδομένα. Την εργασία αυτή δεν ακολούθησε καμία άλλη σχετική δημοσίευση ούτε από την αρχική ομάδα των Τούρκων ερευνητών ούτε από άλλους ειδικούς, οπότε και έως ότου υπάρξει (αν υπάρξει) η αναγκαία επιστημονική τεκμηρίωση ότι πρόκειται όντως για την *Consolida samia* και όχι για κάποιο συγγενικό της είδος, θα εξακολουθήσουμε να θεωρούμε την *Consolida samia* ως τοπικό ενδημικό φυτό της Σάμου.

Διαδοχικά στάδια αναπαραγωγικής ωρίμασης, από αριστερά: κλειστά ανώριμα άνθη, πλήρως ανεπτυγμένα άνθη, ανώριμος πράσινος θύλακος, σχεδόν ώριμος κλειστός θύλακος με ώριμα σπέρματα, ξηρός και ανοικτός θύλακος με ώριμα σπέρματα [3.7.2023]. Η πηθευρά των τετραγώνων έχει μήκος 5 χιλιοστά (© Σ. Μουρατίδης & Τράπεζα Σπερμάτων ΕΚΠΑ)

Αριστερά: 2 αποξηραμένα δείγματα ερμπαρίου *Consolida samia* με άνθη και σφαιηρούς (συλλογή 26.5.2023), στο κέντρο (σε ίδια κλίμακα): ακραία τμήματα φυτών με ώριμους, ξηρούς θύλακους [3.7.2023] και δεξιά: ώριμα σπέρματα. Τα μικρά τετράγωνα του χιλιοστομετρικού χαρτιού στο υπόβαθρο έχουν πηθευρά μήκους 1 χιλ. (© Τράπεζα Σπερμάτων ΕΚΠΑ)

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Το 1957, η λεγόμενη σήμερα Σκανδιναβική Σχολή, με πρώτο επιφανή εκπρόσωπό της τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Λουντ (Σουηδίας) Hans Runemark (1927-2014), ξεκινά την έρευνά της για τη χλωρίδα των νησιών του Αιγαίου. Ο κυριότερος ίσως από τους συνεργάτες του Runemark ήταν ο επίσης Σουηδός Sven Snogerup (1929-2013), που σχεδόν πάντα συνοδευόταν στις αποστολές πεδίου από τη συνάδελφο σύζυγό του Britt Snogerup (1934-). Ο καθηγητής Arne Strid (που υπήρξε κι εκείνος αργότερα μέλος της ομάδας της Λουντ και έχει πλέον αναδειχθεί ως ο «πρύτανης» των ερευνητών της ελληνικής χλωρίδας στη σύγχρονη εποχή) θυμάται από τις διηγήσεις του ίδιου του Snogerup και μας μεταφέρει ειδικά για το άρθρο αυτό πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Στο διάστημα 22-28.5.1962, η ομάδα του Πανεπιστημίου της Λουντ υπό τον

Runemark (περίπου 5-6 ερευνητές) πραγματοποίησε βοτανική αποστολή στη Σάμο, που απέδωσε συνολικά 1.401 δείγματα φυτών, τα οποία είναι κατατεθειμένα στο Βοτανικό Μουσείο της Λουντ και σήμερα πλέον προσβάσιμα σε ψηφιακή μορφή στον ιστότοπο όλων των ερμπαρίων της Σουηδίας, Sweden's Virtual Herbarium (<http://herbarium.emg.umu.se>). [Βέβαια, κατά την αναζήτηση πρέπει να προσέξει κανείς ώστε να αναζητήσει τη Σάμο στην Ασία (!) αλλά αυτό –όπως και η «Flora of Turkey»– αποτελεί «πονεμένο» θέμα για άλλο άρθρο]. Στην αποστολή αυτή, ο Sven Snogerup δεν συνοδευόταν από τη σύζυγό του, αφού μόλις στα τέλη Απριλίου είχαν αποκτήσει τη μοναδική τους κόρη Sara Snogerup Linse, σήμερα καθηγήτρια βιοχημείας στο Πανεπιστήμιο της Λουντ. Για τις βοτανικές εξορμήσεις χωρίζονταν πιθανότατα σε ομάδες 1-3 ατόμων, ξεκινώντας από την ίδια βάση και ακολουθώντας διαφορετικά δρομολόγια. Με ημερομηνία 26.5.1962 υπάρχουν 281 δείγματα στο Μουσείο της Λουντ, που είναι όλα από την ίδια περιοχή γύρω από το χωριό Αγία Κυριακή, μιας και αναφέρουν συχνά «N of Agia Kiriaki» (άρα είναι πιθανό να είχαν διανυκτερεύσει στο χωριό την προηγούμενη). Σύμφωνα με τον Strid, ο Snogerup, πιθανότατα μόνος του, ως δεινός περιπατητής (33 ετών τότε) επέλεξε προφανώς το ορεινότερο τμήμα (όπου μάλιστα διανυκτέρευσε σε ένα φυσικό κοίλωμα), και έτσι υπάρχουν περίπου 70 δικά του δείγματα φυτών με ένδειξη «SW-exposed cliffs of Mt Kerki, 800-1000 m, 26.5.1962», που περιλαμβάνουν χασμόφυτα όπως *Aurinia saxatilis*, *Brassica cretica*, *Dianthus zonatus*, *Paracaryum aucheri*, *Scrophularia heterophylla* και *Silene gigantea*, αλλά και πολλά άλλα με ενδιαίτητα πετρώδη ή χαμηλής βλάστησης, τα οποία συχνά συναντώνται κάτω από απότομες πλαγιές και σάρες (λιθώνες). Περιέργως όμως, ανάμεσα στα δείγματα που προαναφέρθηκαν δεν περιλαμβάνεται η *Consolida samia*! Τι συμβαίνει άραγε; Στην αρχική δημοσίευση του Davis (1965), όπου περιγράφεται το φυτό ως νέο είδος για την επιστήμη, περιλαμβάνεται μία φωτογραφία των 5 ατόμων που συνέλεξε ο Snogerup (η μοναδική εικόνα που είχαμε από το είδος έως την επανεύρεσή του), με λεζάντα «Ο ολότυπος της *Consolida samia*» και ημερομηνία συλλογής 26.5.1963! Με την ίδια λανθασμένη ημερομηνία είναι καταχωρισμένη η συλλογή στο ψηφιακό αρχείο των ερμπαρίων της Σουηδίας (ενώ δεν υπάρχει καμία άλλη συλλογή από τη Σάμο το 1963), καθώς και στον ψηφιοποιημένο ολότυπο, που όμως περιλαμβάνει τα 3 από τα 5 άτομα του Snogerup. Αντίθετα, στον ψηφιοποιημένο ισότυπο με τα άλλα 2 φυτά, που κράτησε ο Davis στο ερμπαρίο του Εδιμβούργου, αναγράφεται η σωστή ημερομηνία 26.5.1962. Συμβαίνει λοιπόν και στις καλύτερες οικογένειες...

Σε προσωπικό τόνο τώρα, η επανεύρεση της *Consolida samia* μου έγινε έμμονη ιδέα εδώ και πολλά χρόνια. Αφενός ως αποτέλεσμα της ενασχόλησής μου με την *ex situ* και *in situ* διατήρηση της ελληνικής χλωρίδας (αφού ήταν το μόνο από τα 25 φυτά προτεραιότητας για το οποίο δεν καταθέταμε μέχρι τώρα, ως Ελλάδα, δεδομένα στις εξαετείς αναφορές του άρθρου 17 της Οδηγίας 92/43) και, αφετέρου, χάρη στο πρώτο μου ερευνητικό πρόγραμμα σχετικά με τη μεταπυρική αναγέννηση των δασών της Σάμου (1983), που με έφερε πολλές φορές στο θαυμάσιο φυσικό περιβάλλον του νησιού. Η κατάλληλη ευκαιρία ήρθε το 2021, όταν πληροφορήθηκα την ύπαρξη του Mohamed bin Zayed Species Conservation Fund (που φέρει το όνομα του ηγεμόνα των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων), το οποίο με γρήγορες διαδικασίες και ελάχιστη γραφειοκρατία χρηματοδοτεί (συνήθως με 10.000 δολάρια) δράσεις προστασίας για απειλούμενα είδη χλωρίδας και πανίδας σε όλο τον πλανήτη. Έγραψα λοιπόν την πρόταση ως υπεύθυνος της Τράπεζας Σπερμάτων ΕΚΠΑ και σε 2 μήνες μετά την υποβολή της εγκρίθηκε και πιστώθηκε στο το ποσόν, μικρό βέβαια, αλλά αρκετό για να αγοραστούν μερικές πρόσθετες μπαταρίες για το drone μας και για να πραγματοποιήσουμε 3-4 αποστολές πεδίου στη Σάμο. Το πρόγραμμα αυτό με 2ετή διάρκεια και τίτλο «Αναζητώντας την εξαφανισμένη *Consolida samia* – Εξερεύνηση στις σάρες του Όρους Κερκετεύς (Σάμος, Ελλάδα)» είναι σε συνέργεια τόσο με το μεγάλο έργο «Εποπτεία και αξιολόγηση του καθεστώτος διατήρησης ειδών χλωρίδας κοινωτικού και εθνικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα» (του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, με επιστημονικό υπεύθυνο τον ομότ. καθηγ. Κυριάκο Γεωργίου και υπεύθυνο για την *Consolida samia* τον υπογράφοντα) όσο και με το πρόγραμμα «Conserving the Flora of the Balkans: Native Plants of Greece» (σε συνεργασία και χρηματοδότηση των Βασιλικών Βοτανικών Κήπων Kew, HB, και επιστημονικό υπεύθυνο τον υπογράφοντα).

Η πρώτη προσπάθεια επανεύρεσης του είδους ξεκίνησε λοιπόν στις αρχές του 2022. Ο προγραμματισμός μιας τέτοιας αποστολής παρουσιάζει πολλές δυσκολίες τόσο για τον προσδιορισμό της σωστής εποχής, ώστε να βρεθεί ένα μικροσκοπικό φυτό ύψους το πολύ 10 εκ. σε ανθοφορία, όσο βέβαια και της περιοχής αναζήτησης (μιας και η αναφορά του *Snogerup* σε ΝΔ πλαγιά του Κέρκη είναι αρκετά ασαφής, παρόλο που αναφέρει υψόμετρο 800 μ.). Συγκεντρώνοντας και αναλύοντας τα μετεωρολογικά δεδομένα από τότε έως σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη την κλιματική αλλαγή, μελετώντας τους χάρτες και τις διαδρομές προγραμματίσαμε την πρώτη αποστολή για το τέλος Μαΐου 2022, με στόχο μία σάρα που έμοιαζε να ταιριάζει με όλα τα

Η ομάδα που μετά από 61 έτη επανεντόπισε την *Consolida samia* [27.5.2023] φωτογραφίζεται κοντά στον locus classicus, στον Κέρκη. Από αριστερά: Γ. Φάκας, Α. Καϊτσίς, Σ. Μουρατιδής. © Σ. Μουρατιδής & Τράπεζα Σπερμάτων ΕΚΠΑ)

στοιχεία που είχαμε. Η αποστολή αποτελούνταν από τους βιολόγους Σπύρο Οικονομίδη και Ηλία Δημητριάδη και τον συστηματικό μελετητή της χλωρίδας της Σάμου Γιώργο Φάκα. Δυστυχώς όμως, και παρά τη διήμερη προσπάθεια, η διαδρομή αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολη και δεν υπήρξε επαρκής χρόνος για αναζήτηση του φυτού στο πεδίο. Το 2023 επαναλάβαμε την αποστολή με επικεφαλής έναν από τους ικανότερους ερευνητές πεδίου και σπουδαίο ανιχνευτή φυτών, τον συνεργάτη μας βιολόγο Αποστόλη Καλτσό, και μέλη τον βιολόγο Σοφοκλή Μουρατιδίδη και τον Γιώργο Φάκα. Αυτή τη φορά, στις 27.5.2023, η προσπάθεια στέφθηκε με επιτυχία: το φυτό βρέθηκε περίπου εκεί που υπολογίζαμε, αν και φαίνεται ότι έχει πλέον εξαπλωθεί από τη σάρα του *Snogerup* και στον λιθώνα που βρίσκεται στη βάση της. Συλλέχθηκαν 2 δείγματα ερμπαρίου και πάρθηκαν δεκάδες φωτογραφίες φυτών σε ανθοφορία, ενώ έγινε προσπάθεια αποτίμησης του πληθυσμού και της περιοχής κατάληψης του είδους. Στην επόμενη επίσκεψη (3.7.2023) διαπιστώθηκε ότι ο πληθυσμός ανέρχεται σε περίπου 1.500 άτομα, ενώ παρατηρήθηκαν φυτά σε όλα τα στάδια αναπαραγωγικής διεργασίας, πράγμα που αποδώσαμε στον σχετικά ψυχρό και βροχερό Ιούνιο που μεσολάβησε. Τέλος, συλλέχθηκαν καρποί και περίπου 2.000 σπέρματα, τα οποία φυλάσσονται ήδη στην Τράπεζα Σπερμάτων ΕΚΠΑ. Φυσικά, θα επαναλάβουμε την εξόρμησή μας και το επόμενο έτος, καθώς αφενός πρέπει να θυμόμαστε ότι πρόκειται για ένα ετήσιο είδος, που οι διακυμάνσεις του πληθυσμού του από χρονιά σε χρονιά μπορεί να είναι τεράστιες, και αφετέρου επειδή απομένουν πολλά ακόμη που πρέπει να μάθουμε για την *Consolida samia*. Μάλιστα ο υπογράφοντα, που για οικογενειακούς λόγους δεν κατέστη δυνατόν να λάβει μέρος στις φετινές εξορμήσεις, ελπίζει να καταφέρει να γίνει ο έκτος άνθρωπος που θα δει το πανέμορφο αυτό φυτό στον φυσικό του βιότοπο. ■